

Povijesna pozadina arijanskog krivovjerja u Sirmijskoj metropoliji

DARIJA
DAMJANOVIĆ*

UDK:
273.4:231(497.113
Sirmium)
Pregledni rad
Primljeno:
2. veljače 2011.

Sažetak: Problemi kristološke i trinitarne naravi teologije 4. st. od samih početaka izazvali su brojne reakcije i znatizeljnu suvremenika koji su nam vjerno prenijeli događaje u svojim spisima. Pojavom suvremene historiografije povjesničari su na znanstveno sustavan način obradili izvore koji se odnose na arijansku problematiku, te pokušali rekonstruirati događaje burnoga 4. st. U njihovim tekstovima, koji se temelje na izvornim spisima, moguće je otkriti i pojedinosti koje su bitne za rekonstrukciju pojedinih događanja, pitanja granica, te jurisdikciji biskupa na području Sirmijske metropolije, odnosno provincije rimske Panonije. U radu se razmatra razvoj događaja na teritoriju Sirmijske metropolije, pedesetih godina 4. st., čiji su protagonisti panonski biskupi Valent i Urzacije. Oni su nastojali cijelom kršćanskom svijetu nametnuti novi, poluarijanski, Credo. O toj formuli Vjerovanja odlučivalo se na četiri Sirmijske sinode 351., 357., 358. i 359. g. Još su dvojica sirmijskih biskupa obilježili ovo razdoblje: Fotin koji je zbog svog krivovjernog nauka osuđen i od arijanskih biskupa, te Germinije, metropolita sirmijski, arijanac, koji je upravljao panonskim biskupijama sve do dolaska pravovjernog Anemija, 378. g.

Ključne riječi: arijanizam, kristološka i trinitarna nauka, Datirana sinoda, panonski biskupi, Sirmijska metropolija.

Na ekumenskom saboru u Niceji sinodalni oci, kao zaključak svojega rada, donijeli su nicejski simbol vjere o istobitnosti Oca sa Sinom i anateme kojima je osuđeno kristološko krivovjerje, a njegov začetnik Arije (256.-336.) prognan je. Mnogobrojni suvremenici ovoga događaja vjerno su opisali slijed zbivanja, cjelokupnu pojavu i razvoj arijanskoga kristološkog i trinitarnog problema, čiji kori-

* Mr. sc. Darija Damjanović, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, P. Preradovića 17, p.p. 54, 31400 Đakovo, Hrvatska, d.damjanovic@gmail.com

jeni sežu još u 3. st. Brojni su radovi, od 17. st. do danas, koji su se, znanstvenim pristupom, bavili povijesnim, patrološkim, teološkim i dogmatskim problemima arijanskog krivovjerja općenito. Isto tako, manji segmenti trinitarne problematike 4. st., koja je direktno zahvatila područja sirmijske metropolije, našli su svoje mjesto u brojnim istraživanjima i publikacijama. Upravo zbog izobilja postojeće građe ovaj rad predstavlja povijesni pregled događaja na teritoriju antičkoga Sirmija pedesetih godina 4. st. Ujedno predstavlja i pregled izvora i povijesnih radova koji su se bavili sirmijskim arijanskim sinodama, s usmjerenjem na posljednju, tzv. *Datiranu sinodu iz 359. g.*

Arije, prezbiter aleksandrijske biskupije, porijeklom Libijac i učenik Lucijana, naučavao je, sa svojim pristašama, kako je »Sin Božji stvoren iz nebitka, da je bilo vrijeme kada nije postojao, te da je stvor i nešto stvoreno«. Njegov nauk osudili su biskupi na Nicejskom saboru, definirali pravovaljani kristološki nauk nadopunjujući ga točnijim formulacijama filozofskoga karaktera. Caru Konstantinu I. Velikom (274.-337.) pošlo je za rukom osigurati crkveno jedinstvo u ujedinjenom Rimskom Carstvu. Međutim, jedinstvo među biskupima nije dugo trajalo. Od 328. g. prognani biskupi (Euzebije Nikomedijski († 341.) i Theognis Nicejski) vraćaju se u svoje biskupije i pridobivaju cara na svoju stranu. Razlozi ovoj promjeni teško se mogu i nagađati. Pojedini je povjesničari (Baus i De Ubrina) vide¹ u povratku Hozija iz Kordobe (256.-357.) na Zapad, koji je do Niceje bio glavni carev savjetnik u teološkim i crkvenim pitanjima. Njegovo mjesto uz cara sada preuzima arijevac Euzebije Nikomedijski. Dok drugi smatraju da je i sam car olako shvatio problem u formuliranju nauka koji u svojim pismima Aleksandru Aleksandrijskom (?250.-326.) i Ariju sam naziva »manje važnim razlogom, nedostojnim tako velikih borbi«². Dolaskom na vlast Konstancija II. (317.-361.) mijenja se cjelokupna situacija na području vjersko crkvenih pitanja. Car filoarijanac staje na stranu antinicejaca i daje im svoju potporu. Pod njegovom zaštitom organizirano je nekoliko sinoda od Arlesa (353.) do Milana (355.) na kojima se prije svega tražila osuda Atanazija (295.-373.) i od strane zapadnih biskupa. Pod utjecajem panonskih biskupa Valensa i Urzacija, istočni biskupi uspjeli su nametnuti svoju volju cjelokupnoj zapadnoj Crkvi, primoravajući papu Liberija (†366) i biskupa Hozija da potpišu osudu Atanazija i novu formulu Vjerovanja, nazvanu sirmijskom formulom. Smrću posljednjega arijansko orijentiranog cara i organiziranjem sabora u Akvileji (381.) i Carigradu (381.), pod okriljem pape Damaza (305.-384.) i cara Teodozija I. Velikoga (347.-395.) 381. g., prihvaćena je jedinstvena formula Vjerovanja nazvana Nicejsko-carigradskom ispoviješću vjere. Dolaskom cara Gracijana (358.-383.) i

¹ H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, sv. I, str. 31.; Usp. I. O. DE URBINA, *Storia dei Concili Ecumenici*, sv. I, Città del Vaticano, 1994., str. 23.-24.

² I. O. DE URBINA, *Storia dei Concili Ecumenici*, sv. I, str. 24.; EUSEBIO, *Vita Costantini*, sv. II, str. 64.-72.

Ambrozija milanskoga (339./340.-397.) u Sirmij³ te izborom novoga sirmijskog pravovjernog biskupa Anemija, 376. g. vraćen je mir u Sirmijsku metropoliju.

Prema spisima suvremenika nakon proglašenja krivovjercem i nakon osude, Arije je poslan u progonstvo. Od svih spisa koji izvješćuju o događajima tijekom Nicejskoga sabora samo Filostorgio (368.-439.)⁴, arijanski povjesničar, u izvještaju o Arijevu progonstvu spominje njegov odlazak na područje Ilirika. Poznato je da su najznačajniji zagovornici nove kristološke formulacije trinitarnoga vjerovanja bili upravo biskupi s područja Ilirika. Neki smatraju da je Arijeva prisutnost u ovim krajevima imala velik utjecaj na Valensa i Urzacija.⁵ Oni su i nakon Arijeve smrti ostali najveći antinicejci, koji su se u razdoblju od jednog desetljeća, uz pomoć Konstancija II., borili svim silama za priznavanje nove ispovijesti vjere različite od one nicejske, ali koja nije bila ni čisto arijanskoga uvjerenja. Drugi, pak, smatraju, da su dvojica panonskih biskupa porijeklom iz Male Azije, te da su već tamo bili upoznati s naučavanjem Arija⁶, što bi moglo biti prihvatljivo budući da su i biskupi Sirmija, Fotin, a kasnije i Germinije, bili porijeklom s ovih područja, prvi iz Ankire (Ankara; Galacija), a drugi iz Kizika (Anadolija).

Metropolit sirmijski, Domnio, čije se područje jurisdikcije protezalo na teritorij Panonije Secunde i Panonije Savije⁷, potpisao je kanone Nicejskoga sabora 325. g. Kao sudionika ovoga Koncila spominje ga Mansi u svojoj zbirci koncilskih akata, donoseći Domniovo ime na 2 liste potpisnika: *Provincie Pannonie Domnus Stridonensis* i *Pannonie Domnus Pannoniensis*.⁸ Međutim, točnu ubikaciju dijeceze navedenoga biskupa nalazimo u primarnom izvoru, u djelu sv. Atanazija⁹ koji spominje biskupa Domnija: *Domnus Sirmiensis*, koji je bio smijenjen i poslan u pro-

³ PAULINUS, *Vita Sancti Ambrosii*, str. 11.

⁴ M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma, 1976., str. 86.-87.; FILOSTORGIUS, *Historia ecclesiastica*, sv. I, 9c.

⁵ M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, Đakovo, 1891., str. 9.-10.; R. ROGOŠIĆ, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437)*, Zagreb, 1962., str. 83.; K. BAUS, *Crkva od Niceje do Kalcedona, Velika povijest Crkve*, sv. I (ur. H. JEDIN), str. 32.; I. O. DE URBINA, *Storia dei Concili Ecumenici*, sv. I, str. 119.; M. JARAK, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, u: *Od Nepobjdivog Sunca do Sunca Pravde*, 1994., str. 17.-39. str. 37.

⁶ R. BRATOŽ, *Crkvenopolitični i kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, u: *Zgodovinski časopis* 37(1983.), str. 259.-272., ovdje 263.

⁷ M. JARAK, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, str. 19.; R. BRATOŽ, *Crkvenopolitični i kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, str. 268.; R. ROGOŠIĆ, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437)*, str. 83.; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918., str. 143.

⁸ J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nuova et amplissima collectio*, sv. II, Florentiae, 1759., 696 D; 702 A.

⁹ ATANAZIJE, *Historia Arianorum ad monacos* 5. Iz kataloga pape Hadrijana I (872-895) kojeg je ovaj poklonio Karlu Velikom spominje se *Donus metropolitanus Pannoniensis* (S. SALAGIUS, *De statu ecclesiae Pannonicae Libri VII. Liber tertius de antiquis metropolitanis per Pannoniam*, Quinque, Ecclesiis, 1777., str. 48.)

gonstvo zbog svojega pravovjerja. Autori *Illyricuma sacruma* smatraju da su smjenu biskupa Domnia inicirali upravo filoarijanski orijentirani Valens i Urzacije.¹⁰ Na sinodi u Tiru 335. g. po prvi put u historiografiji spominju se imena ovih dvaju biskupa, najznačajnijih protagonista arijanskoga krivovjerja na području Panonije; Valensa, koji postaje biskupom Murse, i Urzacija, biskupa Singidunuma. Novozabrani biskup sirmijski bio je pravovjerni Euterije, kojega je nakon smrti oko 345. g., na biskupskoj stolici zamijenio krivovjerni Fotin. On je naučavao potpuno novo krivovjerje različito i od arijanskoga nauka te su ga njegovi sufraganski biskupi nastojali ukloniti s metropolitanske stolice. Fotin i njegov nauk o Kristu koji nije postojao prije rođenja, u kojem je nijekao Sinovljevo božanstvo i vječno trajanje njegova kraljevstva¹¹ osuđeno je od istočnih biskupa na sinodama u Milanu. Sa sigurnošću se ne može utvrditi na kojoj od sinoda je bio osuđen, 345. ili 347. g. Neki, prema Hilarijevu pisanju, smatraju da je i u Sirmiju iste 347. g. bila održana sinoda na kojoj se raspravljalo upravo o Fotinu.¹² Nažalost, do nas nisu došli Fotinovi spisi koji bi nam pojasnili njegov nauk, niti spisi koji su taj isti nauk pobijali. Preostala svjedočanstva o njemu, koja su nam poznata, važna su. Međutim, radi se o izvorima sekundarnoga karaktera. Fotinov nauk i slijed povijesnih događaja moguće je utvrditi zahvaljujući koncilskim dokumentima i šturim podacima koji se nalaze kod Epifanija (315.-403.) i drugih suvremenika.¹³ Od posebne važnosti za razumijevanje ovoga krivovjerja jesu anatematizmi izrečeni protiv njega i sačuvani u dokumentima koncila u Milanu, Rimu i Sirmiju iz 351. g., na kojemu je ponovno osuđen i prognan. Iste ove godine sirmijski metropolit postaje arijanac Germinije.

Valens i Urzacije, kao što je već rečeno, po prvi put se susreću na sinodi u Tiru. Vjerojatno su oni imali veliku ulogu u osudi Atanazija te su zbog svojih zasluga, kako to smatra Pavić, bili nagrađeni biskupskom časti¹⁴. Nakon smrti Konstantina I. Velikog, njegovi pravovjerni sinovi, augusti Zapada, održavali su prividan mir u Crkvi površnim rješenjima doktrinalnih pitanja. Ono je bilo riješeno na način da se samo Atanaziju omogućio povratak u njegovu biskupiju. Kako bi izbjegli osudu zapadnih biskupa i sačuvali mjesta u Iliriku, dva panonska biskupa ispovjedili su Nicejsko

¹⁰ D. FARLATI, G. COLETI, *Illyricum sacrum*, sv. VII, Venetiis, str. 583.

¹¹ SOCRAT, *Historia Ecclesiastica*, sv. II, str. 29.; SOZOMEN, *Historia Ecclesiastica*, sv. IV, str. 6.

¹² V. KAPETANOVIĆ, *Rimski Ilirik u odrazu kršćanske književnosti*, Split, 2006., str. 26.; G. BARDY, *La reazione Eusebiana e lo scisma di Sardica, Storia della Chiesa dalle origini fino ai giorni nostri*, u: A. FLICHE, V. MARTIN, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, sv. III, Torino, 1961., str. 155.

¹³ EPIFANIJE SALAMINSKI, *Panarion*, 71.; HILARIJE, *De Synodis*, 38; ATANAZIJE, *De Synodis*, 27; JERONIM, *Viris illustribus*, 107; M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, Roma, 1965., str. 135.; Dizionario patristico e di antichità cristiane I, v.s. *Fotino di Sirmio*, col. 1391.-1392.; V. KAPETANOVIĆ, *Rimski Ilirik u odrazu kršćanske književnosti*, str. 27.; H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., str. 38.-40.

¹⁴ ATANAZIJE, *Apologia contra Arianos*, 86; SOZOMEN, *Historia Ecclesiastica*, sv. 2, 281-313; M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, str. 12.-15.

vjerovanje i ostali u okrilju Crkve.¹⁵ Situacija se radikalno promijenila smrću Konstanta (320.-350.). Valens i Urzacije iskoristili su priliku kako bi uspostavili prijateljski odnos s carem Konstancijom II. i na taj si način osigurali put prema ostvarenju svojih ciljeva. Opis događaja, koji nam prenosi Suplicije Sever¹⁶, svima je dobro poznat. Za vrijeme bitke protiv uzurpatora Magnencija (303.-353.), iščekujući ishod događaja u bazilici *martyrum* u Mursi, caru se pridružio biskup Valens. On je kao »prorok« navijestio prije svih pobjedu careve vojske nad uzurpatorom i tako postao, uz Urzacija, jedan od najvećih carevih savjetnika u crkvenim i vjerskim pitanjima. Biskupi Panonci, nakon svojega lažnog obraćenja i ispovijesti vjere pred Julijem I., ponovno su otvoreno ispovijedali svoj krivovjerni nauk. Smatrajući potrebnim izdati novi obrazac Vjerovanja, koji bi prihvatili biskupi cijele Crkve, nagovaraju cara na sazivanje novih sinoda. Sozomen (400.-?450.), Atanazije (*Apologia ad Costantium imperatorem, Historia arianorum ad monachos*) i Hilarije iz Poitiersa (315.-367.) (*Fragmenta ex Opere historico, Ad Costantium augustum*) u svojim djelima opisuju događaje u Crkvi za Konstancijeve samovlade. Već 335. g. održan je sabor u Milanu, potpisana je osuda Atanazija, a pravovjerni zapadni biskupi, koji nisu podlegli prijetnjama, protjerani su u progonstvo. Među njima našao se sam papa Liberije i Hozije kordovski koji je bio zatočen u *Sirmiumu*.¹⁷

I u samoj arijanskoj herezi počele su se stvarati frakcije. Homejci, koji su zagovarali sličnost Sina s Ocem, homeusijanci, kojima je Sin bio sličan Ocu po biti, i anomejci čiji nauk naučava kako Sin nije sličan Ocu. Kako bi uniformirali simbol vjere u Crkvi i zadovoljili sve strane, organizirano je nekoliko sinoda u samom Sirmiju. O događajima iz 351. g. izvješćuju Sozomen, Sokrat Skolastik (380.-440.) u već spominjanoj *Historia Ecclesiastica*, Atanazije i Hilarije iz Poitiersa u istoimenim djelima *De synodis*. Na njoj je sročena prva sirmijska formula vjerovanja koja nije u potpunosti jasna i izbjegava termin *homoousios/consubstantialis*. Već je spomenuto da je na ovoj sinodi izabran novi biskup Germinije, po volji Valensa i Urzacija te da je na njoj prognan Fotin. Upravo ova dva događaja nameću pitanje o veličini teritorija nad kojim je sirmijski metropolit imao jurisdikciju. Mišljenje je Jonesa¹⁸ da se područje crkvenoga teritorija, odnosno nadbiskupije, u kasnoj antici podudara s područjima civilnih administrativnih cjelina. Prema tomu jurisdikcija metropolita sirmijskoga prostirala se na sve četiri Panonije, oba Norika i Dalmaciju. Dalmacija je imala svoju samostalnu crkvenu organizaciju s vlastitom metropolijom, dok se organiziranjem Akvileje u nadbiskupiju Norik mogao naći

¹⁵ ATANAZIJE, *Historia arianorum ad monachos*, sv. I.; HILARIJE, *Fragmenta ex Opere historico* 2,20; M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, str. 21.

¹⁶ SUPLICIJ SEVER, *Chronica*, II, 38.

¹⁷ M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, str. 31.; K. BAUS *Crkva od Niceje do Kalcedona, Velika povijest Crkve*, sv. II (ur. H. JEDIN), str. 44.; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, str. 234.

¹⁸ A. H. M. JONES, *The Late Roman Empire 284-602*, sv. III, Oxford, 1964.

pod jurisdikcijom akvilejskoga ili sirmijskoga nadbiskupa. Još od 4. st., odnosno od biskupa Domnija koji se na Niceji potpisuje kao *Domus metropolitanus* i, kako ga spominju drugi, već spomenuti izvori, *Domnus Pannoniensis*, pretpostavlja se crkvena ovlast sirmijskog biskupa na područjima cijele provincije Panonije. Ova titula odnosila bi se na njegovu jurisdikciju nad Panonijom Primom i Panonijom Secundom.¹⁹ Biskup Anemije 381. g., kao potpisnik Koncila u Akvileji, izjavljuje kako je on biskup Sirmija, glavnoga grada Ilirika, što bi upućivalo na njegovu metropolitansku jurisdikciju nad cijelim Ilirikom.²⁰ Na istom ovom Saboru osuđen je i Palladije, biskup Ratiarije Priobalne Dacije u Meziji, budući da je bio ređen od fotinovaca. I jedna i druga činjenica, prema mišljenju Zeillera i Rogošića, upućivale bi na zaključak kako je sirmijski metropolit imao jurisdikciju i nad tim dijelovima Istočnoga Ilirika. Isto tako, iz pisma Germinija ilirskim biskupima 366. g., nakon sinode u Singidunumu i njegova razilaženja s naukom homejaca, daje se naslutiti metropolitanski položaj biskupa Sirmija nad cijelom prefekturom Ilirika. Iste se ovlasti pripisuju sirmijskim biskupima u Justinijanovoj Novelli, na temelju važnosti grada Sirmija kao glavnoga grada Ilirika.²¹

Zapisi²² s Druge sirmijske sinode iz 357. g. nalaze se u djelima Hilarija, *De synodis*, za formulu Vjerovanja saznajemo iz navedenoga spisa pod naslovom *Exemplum blasphemiae apud Sirmium per Osium et Potamium conscriptae*, te istu nalazimo kod Atanazija prevedenu na grčki i kod Sokrata Skolastika. Na ovoj sinodi donesena je druga, čisto arijanska, formula Vjerovanja, koja odbacuje nicejsku formulu, a sadržajno je prilagođena i drugim arijanskim strujama. Četiri pisma (*Studens paci, Pro deificio, Quia scio, Non doceo*)²³ pape Liberija, sačuvana kod Hilarija u *Fragmenta historica* (i to u dijelu *Liber adversus Valentem et Ursacium*), potvrđuju njegovo pristajanje uz formulu i odobrenje Atanazijeva izopćenja, a sve u svrhu povratka iz zatočeništva u Rim.²⁴ I Hilarije i Atanazije²⁵ prenose potpisivanje

¹⁹ R. BRATOŽ, Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, str. 268.; R. ROGOŠIĆ, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437)*, str. 83.; J. ZEILLER, *Le origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, str. 143.; D. FARLATI, J. COLETI, *Illyricum sacrum*, sv. VII, str. 462.

²⁰ R. BRATOŽ, Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, str. 268.-269.

²¹ J. ZEILLER, *Le origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, str. 153.-154. 270.-271.; R. ROGOŠIĆ, *Veliki Ilirik (284-395) i njegova konačna dioba (396-437)*, str. 83.-85.; R. BRATOŽ, Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, str. 269. – JUSTINIJAN, *Novella* 11, 1.

²² HILARIJE IZ POITIERSA, *De synodis*, 3,11; 11; ATANAZIJE, *De Synodis*, 28; SOKRAT, *Historia Ecclesiastica*, II, 30.

²³ H. DENZINGER- P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, str. 37., 40.-41.

²⁴ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, VI, 8-9.

²⁵ HILARIJE IZ POITIERSA, *De synodis*, 87; ATANAZIJE, *Historia arianorum ad monachos* 45; *Apologia contra arianos* 89; *Apologia de fuga sua* 5.

ovoga dokumenta od strane Hozija Kordovskoga, zatočena u Sirmiju. Vrlo brzo nakon potpisivanja ove formule uslijedila je nova, Treća sinoda u Sirmiju 358. g. Nezadovoljni izglasanom formulom homesijanci, na čelu s Bazilijem iz Ankire (336.-360), organizirali su s Konstancijem II. novu sinodu na kojoj je predstavljena kompromisna poluarijanska formula Vjerovanja, »po kojoj je Sin sličan Ocu po biti«. Međutim, Sinoda nije proglasila novu formulu Vjerovanja, već je upotrijebila onu iz 341. g., sa Sabora iz Antiohije, zajedno s anatematizmima protiv Fotina i Marcela s Prve sinode u Sirmiju 351. g.²⁶ Izvori, i to Hilarije u *Fragmenta historica*²⁷, spominju i prisutnost pape Liberija i njegovo potpisivanje ove formule. Biskupi sirmijske metropolije, iako nezadovoljni ovom odlukom, stali su na stranu Koncila kako bi udovoljili volji cara. Događaje, koji su se odvijali na njoj, zorno su prenijeli Sozomen i Hilarije.²⁸

Godine 359. car Konstancije II. sazvaio je dva sabora u svrhu prihvaćanja odgovarajuće formule Vjerovanja. Sozomen izvještuje da su upravo sirmijski biskupi nagovorili cara na sazivanje dvaju sabora.²⁹ Kako bi na njima bila predložena formula, prihvatljiva svim strujama, car je u Sirmiju sazvaio povjerenstvo koje je trebalo pripremiti dokumente. Četvrta formula Vjerovanja sastavljena je na tzv. »Datiranoj sinodi« u Sirmiju 22. svibnja 359. g., o kojoj postoje šturi izvještaji suvremenika; Epifanija³⁰ koji prenosi pisma Bazilija iz Ankire, i Hilarija u *Fragmenta historica*. Originalni tekst 4. formule na latinskom nije sačuvan. Prijevod na grčki donosi Atanazije u *De synodis* i Sokrat u *Historia Ecclesiastica*.³¹ Sama formula, a onda i Sinoda, nazivaju se »Datiranim«, budući da nose datum objavljivanja koji im daje službeno obilježje. O tomu je sveti Atanazije ironično primijetio da je datum stavljen kako bi svatko znao trenutak kada se počelo ispovijedati pravovjerni *Credo*.³²

Stephanus Salagius u djelu *De statu ecclesiae Pannonicae* iz 18. st. napominje kako je u izvorima uočio spominjanje biskupa Gaja iz nepoznate panonske biskupije. Njega se pronalazi u primarnim izvorima,³³ ali i kod Mansija, skupa s arijanskim biskupima Valensom, Urzacijem i Germinijem na saboru u Ariminiju (Rimini).³⁴

²⁶ M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, str. 241.-242.

²⁷ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, VI, 8,6; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, str. 236.

²⁸ SOZOMEN, *Historia Ecclesiastica*, IV, 15,16; HILARIJE, *De synodis*,3.

²⁹ SOZOMEN, *Historia Ecclesiastica*, VI, 16,17.

³⁰ EPIFANIJE, *Panarion, sive Arcula adversus octoginta haereses*, 73, 12-22,26; HILARIJE, *Fragmenta historica* 15,13.

³¹ ATANAZIJE, *De synodis*, 8; SOKRAT, *Historia ecclesiastica*, II, 37.

³² ATANAZIJE, *De synodis*, 3.

³³ SOKRAT, *Historia ecclesiastica*, II, 37, 137; SOZOMEN, *Historia ecclesiastica*, IV, 17, 155.

³⁴ J. G. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, sv. III, Florentiae, 1749., 314 D, 359 B-C, 361 B, 399 B.

Isti je Gaj, zajedno s njima, i izopćen na sinodi u Rimu 369. g. Međutim, uočen je i nedostatak biskupa iz cibalske biskupije. U kronotaksi ove biskupije ne može se navesti ni jedan biskup nakon Euzebija. Stoga je Salagijus mišljenja da bi Gaj mogao biti upravo biskup Cibalae.³⁵ Ova se hipoteza ne može potvrditi u izvorima. Isto tako, Gaj bi mogao biti i biskup Jovije ili Siscije čija imena u to vrijeme ne nalazimo u izvorima.³⁶

Još je jedna zanimljivost, koja se javlja u pisanim izvorima, točnije u Mansijevoj zbirci koncilskih akata. On među biskupima sudionicima koncila u Seleukiji 359. g. spominje sirmijskog biskupa Marka, koji nije naveden ni u jednom drugom literarnom izvoru. Nalazimo ga kod Epifanija (?315.-403.) u *Panarion*³⁷, uz Bazilija, ali bez naznake biskupskoga grada. Isti ovaj tekst prenosi i Mansi u svojoj zbirci.³⁸ Nešto kasnije autor, uz ime biskupa Bazilija iz Ankire, stavlja Marka biskupa »sirmijskog«.³⁹ Spomena biskupa Marka nema u kronotaksi sirmijskih biskupa.⁴⁰ Poznato je da je u vrijeme Koncila u Seleukiji biskup sirmijski Germinije. Ovdje se vjerojatno radi o pogrješci Mansia koji umjesto Marka iz Aretuze spominje Marka iz Sirmija. Naime, Marko iz Aretuze, zajedno s Bazilijem iz Ankire, sastavio je u Sirmiju na »Datiranoj sinodi« IV. sirmijsku formulu Vjeronjanja predstavljenu na saborima u Ariminiju i Seleukiji.⁴¹

Brojni izvori, kako se moglo vidjeti, donose izvještaje o svim zbivanjima i osobama 4. st. vezanim uz ovu kontroverznu. Oni ne donose cjelokupnu sliku zbivanja, već fragmentirane podatke, događaje i dokumente nastale u tim vremenima. Još od trenutka pojave trinitarnih i kristoloških previranja u mladoj Crkvi uviđa se potreba suvremenika da se opišu i prenesu sve razmirice, pojasne i razjasne mišljenja i termini kojima se nastojao iskristalizirati nauk Crkve, ali i pojasniti sve što je o Sinu i o Ocu rečeno u Svetomu pismu. Jedan od prvih crkvenih povjesničara 17. st., koji je nastojao na objektivan način proučiti povijesne činjenice sadržane u izvorima, je bio Louis-Sébastien de Tillemont. On je na znanstveno sustavan način obradio izvore koji se odnose na arijansku problematiku. Jedno od značajnih dijelova u

³⁵ S. SALAGIUS, *De statu ecclesiae Pannonicae Libri VII. Liber tertius de antiquis metropolitanis per Pannoniam*, sv. III, str. 160.; M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, str. 35.

³⁶ M. JARAK, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, str. 34.

³⁷ EPIFANIJE, *Panarion, sive Arcula adversus octoginta haereses*, 73, 25-26.

³⁸ J. G. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 322-323D.

³⁹ *Isto*, 323D.

⁴⁰ Kronotaksu sirmijskih biskupa donjeli su brojni autori: D. FARLATI, G. COLETI, *Illyricum sacrum*, str. 456.; S. SALAGIUS, *De statu ecclesiae Pannonicae Libri VII. Liber tertius de antiquis metropolitanis per Pannoniam*, str. 44.; J. ZEILLER, *Le origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, str. 598.; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske Crkve na ovozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljetja*, str. 384.-385.

⁴¹ M. JARAK, O spomenu Marka sirmijskog u Mansijevoj zbirci koncilskih akata, u: *Opuscula archaeologica* 14(1989.), str. 75.-90., ovdje: 80.-86.

njegovu radu odnosi se na rekonstrukciju događanja burnoga razdoblja polovine 4. st. Na osnovu izvora, autor prati događaje i na području sirmijske metropolije.⁴²

Već spomenuti Salagius u opisu povijesti Crkve antičke Panonije donosi izvore vezane upravo uz problem trinitarnog nauka. Koristeći se koncilskim aktima i njihovom kritičkom obradom piše povijest navedene biskupije. Salagius se, naime, ne zadržava na konkretnim problemima kristološkoga nauka, već na osnovu pojedinih povijesnih dokumenata nastoji rekonstruirati listu sirmijskih biskupa i njegovih sufragana, spominjući njihov pravovjerman, odnosno krivovjerman nauk i sudjelovanje na pojedinim saborima.⁴³ Upotrebljavajući izvore autor vjerno prenosi slijed događaja vezanih uz arijansku herezu na području sirmijske metropolije i biskupa protagonista ovih događanja. Budući da mu je cilj prikazati kronotaksu biskupija na području Panonije u opisu događaja za svaku biskupiju, (Sirmijsku, biskupije u Mursi i Cibalama) često ponavlja iste događaje koji se odnose na biskupe iz pojedinih opisanih mjesta.

Mnogobrojni su povjesničari i patrolozi koji su nastojali, na osnovu koncilskih dokumenata i otačkih spisa, prenijeti događanja iz Panonije (od Timona⁴⁴, do Pavića, Hefelea⁴⁵ i Zeillera, Meslina⁴⁶ i Simonettija). U ranoj su historiografiji pojedini povjesničari vrlo snažno osuđivali nastojanje panonskih biskupa u obrani krivovjernoga nauka. Neki autori, kao Pavić i Hefele, mišljenja su kako izvori koji prenose Hozijev i Liberijev pad, odnosno, njihov pristanak uz krivovjerne formule, nisu vjerodostojni. Smatrali su ih tendencioznim arijanskim pisanjem i prema tomu, ovaj događaj, povijesno neutemeljenim. Novija historiografija, proučavajući izvore, povijesno kritičkom metodom, iskristalizirala je svoje stajalište i prema izvorišta, ali i prema događajima opisanoga razdoblja. Izvor, iako često fragmentiran, u svojoj cjelokupnosti vjerodostojno prikazuje prilike u Crkvi 4. st. I Hilarije i Atanazije⁴⁷ bilježe Hozijevo potpisivanje II. sirmijske formule Vjervovanja, navodeći da se radilo o prisili, iako Atanazije ublažava postupke ostarjeloga biskupa spominjući njegovu konačnu osudu hereze pred smrt.⁴⁸ Problem »pada« pape Liberija i njegovo potpisivanje krivovjerne sirmijske formule nesiguran je zbog anakronizama koji se javljaju u izvorima. Već spomenuta četiri pisma⁴⁹, koje papa piše različitim

⁴² L.-S. DE TILLEMONT, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, sv. VI, 1732., str. 444.-445.

⁴³ SALAGIUS, *De statu ecclesiae Pannonicae Libri VII. Liber tertius de antiquis metropolitanis per Pannoniam*, str. 58.-90. 114.-151. 127. 160.-161.

⁴⁴ S. TIMON, *Imago antiquae Hungariae, Viennae Austriae, 1754.; Liber Primus, Caput X*, 36-48.

⁴⁵ C. J. HEFELE, *Histoire des Conciles*, sv. I, Paris, 1907.

⁴⁶ M. MESLIN, *Les Ariens d'Occident 335-430*, Paris, 1976.

⁴⁷ Vidi f.n. 24.

⁴⁸ ATANAZIJE, *Historia arianorum ad monachos*, 45.

⁴⁹ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, VI, 6.

adresatima, dokaz su njegove osude Atanazija i prijanjanja uz vjeroispovijest objavljenu u Sirmiju. Zbog netočnosti u pojedinim izvorima nije moguće utvrditi koju je sirmijsku vjeroispovijest papa potpisao,⁵⁰ onu pravovjernu iz 351. g. ili arijansku iz 357. g. Hilarije⁵¹ spominje papu u prisutnosti istočnih biskupa, što bi moglo značiti da je papa sudjelovao u radu sinode u Sirmiju 351. g. Međutim, Atanazije piše o Liberijevu egzilu u periodu između 355. i 356. g., što bi značilo da je papa nakon potpisivanja formule iz 357. g. bio oslobođen i mogao se vratiti u Rim. Pavić smatra da, ukoliko je uopće došlo do potpisivanja krivovjerne formule Vjerovanja od samoga pape, može se raditi jedino o III. sirmijskoj formuli Vjerovanja poluarijanskog karaktera.⁵²

Od sinode u Tiru 335. g. pa do sinode u Rimu 369. g. najznačajniji zagovornici arijanskog krivovjerju u Crkvi bila su dva panonska biskupa. Valens i Urzacije obilježili su 34 godine borbe sa zapadnim biskupima za crkveno jedinstvo i pravovjerje. Sve to vrijeme imali su vrlo velik utjecaj na crkvena, vjerska, ali i politička zbivanja u Carstvu. Uz pomoć cara Konstancija II. nastojali su mladoj Crkvi osigurati jedinstvenu formulu Vjerovanja koja bi bila prihvatljiva svim kršćanima. Čini se da su sve formule, i ova posljednja, »Datirana«, pokušaj stvaranja ispovijesti vjere koja bi svima bila jasna i razumljiva. Negativan stav prema dvojici biskupa zasniva se na nedostatku spisa o njima, možda i stoga što o njima saznajemo iz spisa protivnika. Naime, njihov nauk i polemike koje su vodili sačuvani su u trima poslanicama. Prva je upućena papi Juliju I. (†352.),⁵³ druga Atanaziju - ova je sačuvana na latinskom kod Hilarija u *Fragmenta historica*, a na grčkom kod samog Atanazija u *Apologia contra arianos*.⁵⁴ Treća poslanica upućena je Germiniju nakon njihova razilaženja u teološkim stajalištima.⁵⁵ Iako postoje, spisi o njihovu nauku ipak su šturi za razumijevanje cjelokupne teološke misli te nedostaju djela u kojima bi Panonci obrazložili svoja gledišta.

Stanje starokršćanskih panonskih biskupija vidi se iz postupaka njihovih biskupa. Međutim, nitko od suvremenika nije zabilježio događanja među vjerničkim pukom. Dugo razdoblje krivovjerja i neslaganja među biskupima u carstvu moglo se i moralo, na neki način, odraziti i na vjernike. Jedan spis, koji je sačuvan u *Patrologia Latina*, anonimnoga autora, dokaz je neslaganja vjernika laika s mišljenjem krivovjernih biskupa. Anonimni autor donosi prepirku laika Heraklija sa sirmijskim biskupom Germinijem o nicejskom Vjerovanju i arijanskom

⁵⁰ M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, str. 235.-237.

⁵¹ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, VI, 5.-6.

⁵² M. PAVIĆ, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, str. 30.-35.

⁵³ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, II, 20.; PL 8, 911.

⁵⁴ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, XIII.; ATANAZIJE, *Apologia contra arianos*, 25.

⁵⁵ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, X; XIII.

krivovjerju.⁵⁶ Ova teološka rasprava dokaz je utjecaja krivovjerja na vjernički puk i u ovom slučaju njihovo nepriklanjanje mišljenju biskupa. U ovom se tekstu Germinije očituje kao homeusijanac kao što je zabilježeno i u drugim izvorima.⁵⁷

Još jedan tekst upućuje na stanje u vjerničkoj zajednici panonske crkve nakon perioda arijanskih biskupa koji su je vodili. U tekstu pasije sv. Ireneja, biskupa i mučenika Sirmija, nalazi se sintagma *Ecclesia tua catolica*.⁵⁸ Termin »katolički« u 4. st. bio je poznat i udomaćen, te nije neobično što se susreće u pasiji datiranoj u 4. st. Izraz, u kojemu se spominje pravovjerna sirmijska Crkva, za koju prije smrti Irenej izriče molitvu, bio bi dokaz teoloških previranja na tlu sirmijske metropolije, gdje u ovom slučaju autor pasije naglašava pravovjernost sirmijske kršćanske zajednice. Pasija, nastala na osnovu ranoga autentičnog povijesnog nukleusa, obrađena za liturgijsku uporabu, potvrđuje pravovjernu orijentiranost biskupije u kojoj je nastala i pristajanje njenih vjernika uz nicejski *Credo*.

Navedeni primjeri izraz su pokušaja opravdanja sirmijske kršćanske zajednice nakon perioda krivovjernih biskupa koji su je vodili. Međutim, sva povijesna događanja u Crkvi 4. st., isto tako ona na području metropolije sirmijske, uvjetovala su kristalizaciju kršćanskoga nauka. Različita mišljenja i neslaganja pojedinih biskupa doprinijela su razvoju i rastu Crkve, te njezinu dogmatskom i teološkom usmjerenju.

Glede same problematike proučenosti raširenosti krivovjerja među vjerničkim pukom, ona je određena manjkavošću izvora. Upravo ovaj segment arijanskog krivovjerja na području sirmijske metropolije može biti poticaj i uvod u opsežnije istraživanje.

⁵⁶ *Altercatio Heracliani laici Cum Germinio, Episcopo Sirmiensi*, PL Supplementum I, Paris, 1958., str. 345.-350.; V. KAPETANOVIĆ, Prepirka vjernika Heraklijana sa sirmijskim biskupom Germinijem, u: *Služba Božja* 35(1995.)3-4, str. 333.-346.; M. SIMONETTI, Osservazioni sull'Altercatio Heracliani cum Germinio, u: *Vigiliae christianae* 21(1967), str. 39.-58.; J. ZEILLER, *Le origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, str. 177.-178. 293.-297.

⁵⁷ HILARIJE IZ POITIERSA, *Fragmenta historica*, XIII, XIV, XV; J. ZEILLER, *Le origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, str. 304.

⁵⁸ *Acta Sanctorum*, Marti III, *De s. Ireneo Episc. et Martyre Sirmii in Pannonia*, str. 555.-557.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE ARIAN HERESY IN THE SYRMIUM METROPOLY

Darija Damjanović*

Summary

The problems of the 4th century theology that were of Christological and Trinitarian nature, from the very beginning resulted in numerous reactions and curiosity of its contemporaries whose writings provide the authentic depiction of the events. With the emergence of the contemporary historiography the historians used scientific and systematic methods to examine the sources related to Arian issues and attempted to reconstruct the events of the turbulent era of the 4th century. Their texts based on the original writings enable discovery of all the details essential for the reconstruction of explicit events, border issues, jurisdiction of bishops on the territory of the Metropoly of Syrmium, i.e. the Roman Province of Pannonia.

Key words: *Arianism, Christological and Trinitarian doctrine, Dated Synod, Pannonian bishops, Syrmium Metropoly.*

* Mr. sc. Darija Damjanović, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, p.p. 54, 31400 Đakovo, Croatia, ddamjanović@gmail.com